

Grzegorz Supady

"Theodor Gottlieb von Hippel. Eine zentrale Persönlichkeit der Königsberger Geistesgeschichte. Biographie und Bibliographie", Joseph Kohnen, Lüneburg 1987 : [recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 3, 191-193

1991

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

R E C E N Z J E i O M Ó W I E N I A

Joseph Kohnen, *Theodor Gottlieb von Hippel. Eine zentrale Persönlichkeit der Königsberger Geistesgeschichte. Biographie und Bibliographie*, Verlag Nordost-deutsches Kulturwerk. Lüneburg 1987.

Książka ta jest najobszerniejszą z dotychczasowych monografii życia Theodora Gottlieba von Hippela (1741—1796), pisarza, a zarazem wysokiego urzędnika państwowego z Królewca i stanowi swego rodzaju uzupełnienie (wraz z zawartą w tomie kompletną bibliografią prac dotyczących jego twórczości i działalności) do francuskojęzycznej edycji, także autorstwa J. Kohnena, która obejmuje (w dwóch częściach) całość życia i jednocześnie ocenę spuścizny literackiej *Theodor Gottlieb von Hippel 1741—1796. L'homme et l'oeuvre*, Bern/Frankfurt/New York/Nancy 1983.

Theodor Gottlieb von Hippel jest w Polsce postacią właściwie bardzo mało znaną, jego nazwisko, jako literata, pomijane jest nawet przez obszerne kompendia z zakresu historii literatury niemieckiej¹, ale zdarza się też, iż w popularnonaukowych wydawnictwach niemieckojęzycznych Th. G. v. Hippel bywa mylony ze swym bratankiem, noszącym te same imiona i nazwisko, autorem słynnej odezwy do narodu niemieckiego z czasów wojen napoleońskich *An mein Volk*².

Dla literaturoznawców i historyków niemieckich jednak królewiecki burmistrz, przyjaciel Kanta i Hamanna, stanowi jedną z ważniejszych osobistości, co podkreśla sam Kohnen w podtytule swej monografii, życia kulturalnego i duchowego Królewca w XVIII w., epoce, która ze względu na wagę zachodzących w tej części Europy procesów w rozwoju myśli twórczej, szczególnie zaś filozofii i literatury (Kant, Herder, Hamann), miała przybrać miano „das ostpreussische Jahrhundert”³. O dużym wpływie, jaki twórczość Hippela wywarła na współczesnych i późniejsze generacje świadczy fakt, iż powoływali się nań i upatrywali w jego dziełach trwałych wartości i inspiracji do własnej twórczości pisarze tej miary, co E.T.A. Hoffmann, którego łączyła nawet młodzieńcza przyjaźń z bratankiem pisarza (s. 188), J. v. Eichendorff, H. Heine czy G. Keller (s.9). O nieustającym zainteresowaniu spuścizną literacką oraz, co należy uwypuklić, administracyjną i legislacyjną działalnością Hippela w Królewcu jako jego prezydenta (tytuł ten przysługiwał wówczas poza tym jedynie burmistrzowi Berlina) zaświadcza także, co wynika m.in. z zestawionej bibliografii, rozliczne prace naukowe wydane na przestrzeni XIX i XX w., a także artykuły w czasopismach naukowych, reprezentowanych w pierwszym rzędzie przez „Altpreussische Monatsschrift”.

Książka Kohnena składa się z dwóch zasadniczych części: biograficznej i bibliograficznej. Biografia Th.G. v. Hippela uwzględnia w przekroju chronologicznym podstawowe dane z jego życia, tzn. genealogię rodu i jego rozprzestrzenienie na obszarze Prus Wschodnich⁴, charakteryzuje dom rodzinny w Gierdawach (obecnie Żelaznodrożnyj), gdzie ojciec był rektorem szkoły, przedstawia najbliższych krewnych, ukazuje lata

1 Brak wzmianki choćby w tak miarodajnym źródle jak *Die deutschsprachige Literatur von ihren Anfängen bis zum Ausgang des 19. Jahrhunderts* M. Szyrockiego, Warszawa 1986.

2 Por. B. Harenberg, *Chronik der Deutschen*, Dortmund 1983, ss. 452, 476 i 1155.

3 H. Motekat, *Ostpreussische Literaturgeschichte. Mit Danzig und Westpreussen. 1230—1945*, München 1977, s. 101.

4 Przedstawiciele rodu piastowali różne stanowiska, byli m.in. pastorami w Löwenstein i Arnau pod Królewcem, odłam rastenburski trudnił się handlem (ss. 12—16).

nauk (studia teologiczne i prawnicze na Uniwersytecie w Królewcu) oraz zbieranie doświadczeń życiowych (nawiązanie do *Wilhelma Meistra* Goethego w rozdziałach *Wanderjahre* i *Lehrjahre*) a ponadto wyczerpująco zaznajamia czytelnika z ukoronowaniem marzeń i pragnień tego niezwykle ambitnego człowieka (rozdziały *Am Ziel* i *Reife und Niedergang*) na niwie zawodowej i towarzyskiej (Hippel piastował najwyższe urzędy w stolicy prowincji, był mistrzem i znakomitym mówcą loży masońskiej „*Zu den Drei Kronen*”, a poprzez włączenie go do elity kulturalnej miasta i nadanie przez króla szlachectwa — nie bez zastrzeżeń ze strony kancelarii w Poczdamie — stał się jedną z najbardziej poważanych i popularnych postaci Królewca).

Autor zatrzymuje się na dłużej (w rozdziale *Das Schriftstellergeheimnis*) przy swoistym fenomenie, jakim było staranne ukrywanie przed światem (z wyjątkiem swego najbliższego przyjaciela, poety J. G. Scheffnera i kilku innych ze ścisłego kręgu zaufanych) swych literackich dokonań i to także wówczas, gdy po wystawieniu sztuki *Der Mann nach der Uhr* (1765) oraz po ukazaniu się szeroko dyskutowanej powieści *Lebensläufe nach aufsteigender Linie* (1778—1781) i po wydaniu nowatorskich, jak na owe czasy, traktatów społecznych, za przedmiot rozważań biorących m.in. równouprawnienie kobiet *Über die Ehe* (1774) — a w późniejszym okresie *Über die bürgerliche Verbesserung der Weiber* (1792) — rosnąć zaczęła sława ich twórcy. Wszystkie te utwory (i inne) ukazywały się w Królewcu i Berlinie bez podania nazwiska autora i mimo coraz większej admiracji w stosunku do anonimowego autora nie skłoniły Hippela właściwie nigdy, także wtedy, gdy utwory te zaczęto przypisywać Jeanowi Paulowi, Herderowi, czy nawet samemu Goethemu (s. 93), do publicznego zweryfikowania tych opinii, choć z czasem zainteresowani zidentyfikowali prawdziwe autorstwo.

Takie postępowanie Hippela stanowi jedną z nie wyjaśnionych zagadek jego bardzo złożonej osobowości, o czym traktuje rozdział zatytułowany: *Die Persönlichkeit des Dirigierenden Bürgermeisters von Königsberg*. Dowiadujemy się zeń o szczególnych cechach osobniczych tego wiodącego w dużej mierze samotniczy tryb życia (Hippel pozostał kawalerem) człowieka, z jego obsesyjnymi inklinacjami do symboliki śmierci (atrybuty śmierci stanowiły m.in. wyposażenie mieszkania oraz były elementami pejzażu w ogrodzie urządzonym na kształt cmentarza). Kohnen próbuje odnaleźć przyczyny, które ukształtowały te cechy charakteru Hippela w wychowaniu domowym (ogromny wpływ matki), szkolnym i uniwersyteckim, które przepełnione było w owych czasach duchem pietystycznej pobożności, religijności i swoistego (wschodnio) pruskiego mistycyzmu. Autor stwierdza, podsumowując swe rozważania na ten temat: „In seinem Wesen war er durch und durch Preusse, genauer: Ostpreusse” i wskazuje przy tym na charakterologiczne i duchowe powinowactwa Hippela z jego krajanami — J. G. Herderem, J. G. Hamannem, E. T. A. Hoffmannem i Z. Wernerem (s. 138). Nie bez wpływu na takie zachowanie było ciągle obcowanie z królewieckimi masonami⁵. Ideałom wolnomularskim Hippel oddany był szczerze przez całe swoje życie i wokół nich osnute jest jego ostatnie wielkie dzieło: *Kreuz- und Quersüge des Ritters von A bis Z* (1793—1794), gdzie zawarta została wykładnia poglądów autora (acz nie bez akcentów krytycznych) na rolę masonerii w życiu duchowym Królewca u schyłku XVIII w.

Obrazowi Hippela, jako postaci miotanej zmiennymi, hipochondrycznymi nastrojami, popadającej w zwątpienie i melancholię (syndrom Werthera, charakterystyczny dla epoki), przeciwstawia autor sylwetkę Hippela jako sprawnego organizatora, nowatora w wielu dziedzinach życia publicznego i budowniczego, któremu Królewiec zawdzięczał swą nowoczesną administrację (zorganizowana została rada miejska, policja i straż pożarna) oraz układ administracyjny. Z polecenia Hippela zbudowano m.in.

⁵ Por. F. Gause, *Die Geschichte der Stadt Königsberg i. Pr.* Bd. 2, *Von der Königsströmung bis zum Ausbruch des Ersten Weltkrieges*, Köln/Graz, 1965 (ss. 221—224).

słynny „Philosophendamm”, który swą nazwę zawdzięcza oczywiście Immanuelowi Kantowi (s. 147) a także, co wypada podać jako swoistą ciekawostkę, na wieży zamkowej zainstalowano pierwszy w Królewcu piorunochron.

Pełnia zaprezentowanych przez autora poglądów i opinii Hippela o współczesnych mu wydarzeniach, przejawia się także w przytoczeniu wymiany zdań między Hippelem a Kantem, kiedy to wielki filozof stwierdził, iż: „Rewolucja francuska jest eksperymentem przeprowadzonym na rodzaju ludzkim”, na co Hippel miał odpowiedzieć: „Ładny eksperyment, gdzie morduje się całą rodzinę królewską, a głowy najszlachetniejszych ludzi spadają tysiącami”, czym wyraził swe rozczarowanie do poczynań jakobinów, mimo wcześniejszych sympatii do idei demokratycznych i republikańskich (ss. 204 i 245).

Śledząc życiorys Hippela towarzyszymy mu w jego młodzieńczej podróży do Petersburga na dwór carycy Elżbiety z bursztynem jako trybutem od zajętego wówczas przez Rosję terytorium. Dowiadujemy się też o jego peregrinacjach po terenach ówczesnego państwa brandenbursko-pruskiego, np. do swego wydawcy Vossa w Berlinie. Hippel odbył także pielgrzymkę do położonego w pobliżu Drezna centrum, skupiającego zwolenników hrabięgo Zinzendorfa. Miejscowość ta — Herrnhut — dała nazwę całemu ugrupowaniu i ruchowi religijno-społecznemu (Herrnhuter Brüdergemeinde)⁶. Inne dłuższe wyjazdy Hippela z Królewca związane były z powierzoną mu dwukrotnie misją stworzenia pruskiej administracji na przyłączonych do Prus terytoriach po pierwszym rozbiórce Polski (Okręg Nadnotecki) i w r. 1793 na terenie Gdańska (Hippel działał na polecenie swego przyjaciela, ministra F. L. v. Schröttera).

Na kartach książki przekraczamy progi salonów, tych na dworze cesarskim w Petersburgu i tych w Królewcu. Wchodzimy w świat luminarzy nauki i koryfeuszy kultury, sztuki, działających na stałe w Królewcu, bądź przebywających tam czasowo, co świadczy o olbrzymiej sile przyciągania i oddziaływania tego miasta na procesy kulturotwórcze w tej części Europy. Jako stały bywalec w pałacu hrabiostwa Keyserlingów, w księgarni Kantera oraz w domu Kanta⁷ Hippel miał możliwość kultywowania swych znajomości przez dysputy z takimi znakomitościami jak „Mag z Północy” J. G. Hamann, poeta i radca wojenny J. G. Scheffner, arcybiskup L. E. Borowski, profesor poezji J. G. Lindner czy poeta J. F. Lauson i inni.

W swej pracy Kohnen wykorzystał niezwykle bogaty materiał faktograficzny, którym dysponują archiwa, biblioteki uniwersytetów, najrozmaitszych towarzystw naukowych i fundacji, będących w posiadaniu jakichkolwiek manuskryptów, pierwszych wydań dzieł Hippela oraz literatury sekundarnej. Pomiędzy centrami naukowymi krajów niemieckiego obszaru językowego jak Berlin, Frankfurt, Lipsk, Weimar czy Hanower pojawiają się także: biblioteka uniwersytecka w Tartu (Dorpat) oraz Historical Society of Pennsylvania. Wszystko to razem świadczy o dużym wysiłku badacza włożonym w przygotowanie książki i pozwala stwierdzić wysoki stopień rzetelności i wszechstronności, przez liczne odniesienia do realiów epoki, w potraktowaniu tematu.

Grzegorz Supady

⁶ Bliżej na ten temat w *Filozofia niemieckiego oświecenia. Wybrane teksty z historii filozofii*. Wyboru dokonali oraz wstępem poprzedzili T. Namowicz, K. Sauerland, M. J. Siemek, Warszawa 1973.

⁷ Por. W. Kuhrke, *Kant und seine Umgebung, Königsberg i. Pr. 1924* a także R. Fischer, *1760—1910. Geschichte der Johannisloge Zu den drei Kronen, Königsberg 1910*.